

Zbornik sudske prakse

PRESUDA SUDA (peto vijeće)

21. siječnja 2016. *

„Zahtjev za prethodnu odluku – Tržišno natjecanje – Zabranjeni sporazumi – Usklađeno djelovanje – Putničke agencije koje sudjeluju u zajedničkom informacijskom sustavu ponuda putovanja – Automatsko ograničenje stopa popusta na internetsku kupnju putovanja – Poruka administratora sustava u vezi sa spomenutim ograničenjem – Prešutni sporazum koji se može kvalificirati kao usklađeno djelovanje – Konstitutivni elementi sporazuma i usklađenog djelovanja – Ocjena dokaza i zahtijevane razine dokaza – Procesna autonomija država članica – Načelo djelotvornosti – Pretpostavka nedužnosti“

U predmetu C-74/14,

povodom zahtjeva za prethodnu odluku na temelju članka 267. UFEU-a, koji je uputio Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Visoki upravni sud u Litvi), odlukom od 17. siječnja 2014., koju je Sud zaprimio 10. veljače 2014., u postupku

„Eturas“ UAB,

„AAA Wrislit“ UAB,

„Baltic Clipper“ UAB,

„Baltic Tours Vilnius“ UAB,

„Daigera“ UAB,

„Feronā“ UAB,

„Freshtravel“ UAB,

„Guliverio kelionės“ UAB,

„Kelionių akademija“ UAB,

„Kelionių gurmanai“ UAB,

„Kelionių laikas“ UAB,

„Litamicus“ UAB,

„Megaturas“ UAB,

„Neoturas“ UAB,

* Jezik postupka: litavski

„TopTravel“ UAB,
„Travelonline Baltics“ UAB,
„Vestekspres“ UAB,
„Visveta“ UAB,
„Zigzag Travel“ UAB,
„ZIP Travel“ UAB

protiv

Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba,

uz sudjelovanje:

„Aviaeuropa“ UAB,
„Grand Voyage“ UAB,
„Kalnų upė“ UAB,
„Keliautojų klubas“ UAB,
„Smaragdus travel“ UAB,
„700LT“ UAB,
„Aljus ir Ko“ UAB,
„Gustus vitae“ UAB,
„Tropikai“ UAB,
„Vipauta“ UAB,
„Vistus“ UAB,

SUD (peto vijeće),

u sastavu: T. von Danwitz, predsjednik četvrtog vijeća, u svojstvu predsjednika petog vijeća, D. Šváby, A. Rosas, E. Juhász (izvjestitelj) i C. Vajda, suci,

nezavisni odvjetnik: M. Szpunar,

tajnik: M. Aleksejev, administrator,

uzimajući u obzir pisani postupak i nakon rasprave održane 7. svibnja 2015.,

uzimajući u obzir očitovanja koja su podnijeli:

— za „AAA Wrislit“ UAB, L. Darulienė i T. Blažys, *advokatai*,

- za „Baltic Clipper“ UAB, J. Petrulionis, L. Šlepaitė i M. Juonys, *advokatai*,
 - za „Baltic Tours Vilnius“ UAB i „Kelionių laikas“ UAB, P. Koverovas i R. Moisejevas, *advokatai*,
 - za „Guliverio kelionės“ UAB, M. Juonys i L. Šlepaitė, *advokatai*,
 - za „Kelionių akademija“ UAB i „Travelonline Baltics“ UAB, L. Darulienė, *advokatė*,
 - za „Megaturas“ UAB, E. Kisielius, *advokatas*,
 - za „Vestekspres“ UAB, L. Darulienė, R. Moisejevas i P. Koverovas, *advokatai*,
 - za „Visveta“ UAB, T. Blažys, *advokatas*,
 - za Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba, E. Pažėraitė i S. Tolušytė, u svojstvu agenata,
 - za „Keliautojų klubas“ UAB, E. Burgis i I. Sodeikaitė, *advokatai*,
 - za litavsku vladu, D. Kriaučiūnas i K. Dieninis kao i J. Nasutavičienė, u svojstvu agenata,
 - za austrijsku vladu, C. Pesendorfer, u svojstvu agenta,
 - za Europsku komisiju, A. Biolan i V. Bottka kao i A. Steiblytė, u svojstvu agenata,
- saslušavši mišljenje nezavisnog odvjetnika na raspravi održanoj 16. srpnja 2015.,
donosi sljedeću

Presudu

- 1 Zahtjev za prethodnu odluku odnosi se na tumačenje članka 101. UFEU-a.
- 2 Zahtjev je upućen u okviru spora između „Eturas“ UAB (u daljnjem tekstu: Eturas), „AAA Wrislit“ UAB, „Baltic Clipper“ UAB, „Baltic Tours Vilnius“ UAB, „Daigera“ UAB, „Feronas“ UAB, „Freshtravel“ UAB, „Guliverio kelionės“ UAB, „Kelionių akademija“ UAB, „Kelionių gurmanai“ UAB, „Kelionių laikas“ UAB, „Litamicus“ UAB, „Megaturas“ UAB, „Neoturas“ UAB, „TopTravel“ UAB, „Travelonline Baltics“ UAB, „Vestekspres“ UAB, „Visveta“ UAB, „Zigzag Travel“ UAB te „ZIP Travel“ UAB – putničkih agencija – i Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba (Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja Republike Litve, u daljnjem tekstu: Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja) u vezi s odlukom kojom je potonje vijeće naložilo tim putničkim agencijama plaćanje novčanih kazni zbog toga što su dogovorile prakse suprotne tržišnom natjecanju i sudjelovale u njima.

Pravni okvir

- 3 Uvodna izjava 5. Uredbe Vijeća (EZ) br. 1/2003 od 16. prosinca 2002. o provedbi pravila o tržišnom natjecanju koja su propisana člancima [101.] i [102. UFEU-a] (SL 2003., L 1, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 8., svezak 1., str. 165.) navodi:

„Kako bi se istovremeno osiguralo i učinkovito provođenje pravila o zaštiti tržišnog natjecanja u Zajednici i poštivanje temeljnog prava na obranu, ovom se Uredbom treba urediti teret dokaza u smislu članka [101.] i [102.] Ugovora. Stranka ili tijelo koje tvrdi da postoji povreda određena iz članka [101.] stavka 1. i članka [102.] Ugovora treba i dokazati njezino postojanje prema postojećim pravnim

standardima. Poduzetnik ili udruženje poduzetnika koji se pozivaju na pravo na obranu u postupku dokazivanja povrede trebaju prema postavljenim pravnim standardima dokazati da su ispunjene pretpostavke za takvu obranu. Ova Uredba ne utječe ni na nacionalne propise koji se tiču pravnih standarda u dokaznom postupku, niti na obveze tijela nadležnih za tržišno natjecanje i sudova država članica da utvrde činjenično stanje u predmetu, pod uvjetom da su ti propisi i obveze u skladu s općim načelima prava Zajednice.“

- 4 Članak 2. te uredbe naslovljen „Teret dokazivanja“ određuje:

„U svakom postupku na nacionalnoj razini države članice ili onom na razini Zajednice koji se odnosi na primjenu članka [101.] i [102.] Ugovora, teret dokaza za povredu članka [101.] stavka 1. ili članka [102.] Ugovora je na stranci ili tijelu koje prijavljuje povredu. Poduzetnik ili udruženje poduzetnika koji na temelju članka [101.] stavka 3. Ugovora žele ostvariti pravo na izuzeće, sami snose teret dokaza o ispunjavanju uvjeta iz predmetnog stavka.“

Glavni postupak i prethodna pitanja

- 5 Iz odluke kojom se upućuje prethodno pitanje proizlazi da je Eturas nositelj isključivih prava na program E-TURAS, čiji je i administrator.
- 6 Taj program je zajednički sustav rezervacije putovanja na internetu. Putničkim agencijama, koje su od Eturasa na temelju ugovora ishodile licenciju za korištenje, omogućuje da putem svoje internetske stranice nude na prodaju putovanja i to u skladu s načinom rezerviranja koji je ujednačen i koji određuje Eturas. Ugovor o gore navedenoj licenciji ne sadržava nikakvu odredbu koja bi administratoru spomenutog programa omogućila da izmijeni cijene koje odrede putničke agencije koje koriste spomenuti sustav za usluge koje prodaju.
- 7 Svaka putnička agencija ima unutar programa E-TURAS osobni elektronički račun kojemu može pristupiti pomoću lozinke koja joj je dodijeljena u trenutku potpisivanja ugovora o licenciji. Unutar tog računa putničke agencije imaju pristup sustavu poruka svojstvenom rezervacijskom sustavu E-TURAS, koji funkcionira kao elektronički sustav poruka. Poruke poslane putem tog sustava poruka čitaju se kao elektronička pošta i stoga ih adresat, da bi ih pročitao, mora prethodno otvoriti.
- 8 Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja je tijekom 2010. pokrenulo istragu na temelju podataka koje mu je pružila jedna agencija korisnik rezervacijskog sustava E-TURAS, a prema kojima su putničke agencije među sobom dogovarale popuste na putovanja koja je prodavao posredstvom tog sustava.
- 9 Tom istragom je utvrđeno da je direktor Eturasa 25. kolovoza 2009. uputio nekolicini putničkih agencija, u svakom slučaju barem jednoj, poruku elektroničke pošte naslovljenu „Glasovanje“ kojom je od adresata zatraženo da se izjasni o mogućnosti smanjenja stope popusta na internetu, radi njezina smanjenja s 4% na razred između 1% i 3%.
- 10 Administrator programa E-TURAS je 27. kolovoza 2009. u 12.20h putem elektroničke pošte unutar tog programa u svakom slučaju barem dvjema dotičnim putničkim agencijama poslao poruku naslovljenu „Poruka u vezi sa smanjenjem popusta za internetske rezervacije putovanja, između 0 i 3%“ (u daljnjem tekstu: poruka o kojoj je riječ u glavnom postupku), koja glasi kako slijedi:

„Vodeći računa o izjavama, prijedlozima i željama putničkih agencija u vezi s primjenom stope popusta na internetske rezervacije putovanja, nudimo mogućnost ugovaranja internetskih popusta u iznosu između 0 i 3%. Ta ‚gornja granica‘ stope popusta pomoći će zadržavanju iznosa provizije i normaliziranju uvjeta tržišnog natjecanja. Pažnja! Putničkim agencijama koje ugovaraju popuste po stopi većoj od 3%, [oni] će od 14 sati automatski iznositi 3%. Ako ste prenijeli podatke o stopama popusta, savjetujemo vam da ih zbog toga izmijenite.“

- 11 Nakon 27. kolovoza 2009. osam putničkih agencija utvrdilo je promidžbene poruke koje se odnose na popust od 3% na ponuđena putovanja. Kada se pristupalo rezervaciji, otvorio se prozor i prikazalo se putovanje na koje se primjenjivao popust od 3%.
- 12 Istraga koju je provelo Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja omogućila je da se utvrdi da su tehničke izmjene programa E-TURAS nakon slanja poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku podrazumijevale da iako dotične putničke agencije nisu bile spriječene odobriti svojim klijentima popuste veće od 3%, svejedno je za njihovo dodjeljivanje bilo potrebno da ispune dodatne tehničke zahtjeve.
- 13 Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja je u odluci od 7. lipnja 2012. smatralo da se 30 putničkih agencija kao i Eturas između 27. kolovoza 2009. i kraja ožujka 2010. ponašalo protivno pravilima tržišnog natjecanja što se tiče popusta koji su se odobrali za rezervacije ostvarene putem programa E-TURAS.
- 14 Prema toj odluci, postupanje suprotno pravilima tržišnog natjecanja započelo je onog dana kada se poruka o kojoj je riječ u glavnom postupku, a koja se odnosila na smanjenje stope popusta, pojavila u sustavu rezervacija E-TURAS i kada je u okviru korištenja tog programa provedeno njezino sustavno ograničenje.
- 15 Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja ocijenilo je da su putničke agencije koje su tijekom predmetnog razdoblja koristile sustav rezervacija E-TURAS i koje nisu izrazile prigovor bile odgovorne za povredu pravila tržišnog natjecanja, s obzirom na to da su razumno mogle smatrati da će drugi korisnici tog sustava također ograničiti svoje popuste na najviše 3%. Iz toga je izvelo zaključak da su se te agencije međusobno obavještavale o stopi popusta koju su namjeravale primijeniti u budućnosti i tako su neizravno, implicitnim ili prešutnim pristankom, izrazile zajedničku volju u pogledu svojeg ponašanja na predmetnom tržištu. Iz toga je zaključilo da je ponašanje spomenutih agencija na predmetnom tržištu trebalo analizirati kao usklađeno djelovanje i ocijenilo je da je Eturas, premda nije obavljao djelatnost na predmetnom tržištu, imao važnu ulogu u olakšavanju tog djelovanja.
- 16 Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja stoga je proglasilo Eturas i dotične putničke agencije krivima, među ostalim, za povredu članka 101. stavka 1. UFEU-a i odredilo im je novčane kazne. Putnička agencija koja je obavijestila Vijeće o toj povredi oslobođena je od novčanih kazni na temelju pokajničkog programa.
- 17 Tužitelji u glavnom postupku žalili su se na odluku Vijeća za zaštitu tržišnog natjecanja Vilniaus apygardos administracinis teismasu (Regionalni upravni sud u Vilniusu). Presudom od 8. travnja 2013. taj je sud djelomično usvojio tužbe i smanjio iznos izrečenih novčanih kazni.
- 18 I tužitelji u glavnom postupku i Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja podnijeli su Lietuvos vyriausiasis administracinis teismasu (Vrhovni upravni sud Litve) žalbu na spomenutu odluku.
- 19 Tužitelji u glavnom postupku ističu da nisu sudjelovali u usklađenom djelovanju u smislu članka 101. stavka 1. UFEU-a ili odgovarajućih odredaba nacionalnog prava. Tvrde da ih se ne može smatrati odgovornima za jednostrano ponašanje Eturasa. Određeni dio tih tužitelja navodi da nisu ni primili ni pročitali poruku o kojoj je riječ u glavnom postupku zato što korištenje programa E-TURAS čini samo najmanji dio njihova prometa i da nisu obraćali pažnju na izmjene tog programa. Tvrde da su nastavili koristiti sustav informacija i nakon tehničke provedbe ograničenja popusta s obzirom na to da nije postojao drugi sustav informacija i jer je samostalno razvijanje takvog sustava bilo preskupo. Naposljetku navode da u načelu popusti nisu bili ograničeni zato što su dotične putničke agencije i dalje imale mogućnost dodijeliti klijentima dodatne pojedinačne popuste za vjernost.

- 20 Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja tvrdi da je sustav rezervacija E-TURAS tužiteljima u glavnom postupku nudio da usklade svoje radnje te da zbog njega više nije bilo potrebe organizirati sastanke. U tu svrhu s jedne strane ističe da su uvjeti korištenja tog sustava omogućavali spomenutim tužiteljima da i bez izravnog kontakta postignu „suglasnost volja“ što se tiče ograničenja popusta i, s druge strane, da je činjenica da se nisu protivili ograničenju popusta izjednačena s prešutnim pristankom. Navodi da je spomenuti sustav funkcionirao u ujednačenim uvjetima i da ga se lako moglo pronaći na internetskim stranicama putničkih agencija o kojima je riječ u glavnom postupku a na kojima su se objavljivale informacije o dogovorenim popustima. Te se putničke agencije nisu protivile ograničenju popusta kao ni provedbi pa su stoga međusobno shvatile da će primjenjivati ograničenu stopu popusta, izbjegavajući time svaki nesporazum u vezi s popustima. Prema Vijeću za zaštitu tržišnog natjecanja na tužiteljima u glavnom postupku je bilo da se ponašaju promišljeno i odgovorno te nisu mogli zanemariti poruke koje su se odnosile na sredstva korištena u okviru njihove gospodarske djelatnosti i ne pridati im pozornost.
- 21 Sud koji je uputio zahtjev se pita kako treba tumačiti članak 101. stavak 1. UFEU-a, a osobito kako raspodijeliti teret dokazivanja radi primjene te odredbe. Naime, sud ima sumnje u vezi s time postoji li dovoljno kriterija kojima bi se u ovom slučaju moglo utvrditi sudjelovanje dotičnih putničkih agencija u horizontalnom usklađenom djelovanju.
- 22 Sud koji je uputio zahtjev u tom pogledu ističe da se u ovom slučaju glavni dokaz za donošenje osuđujuće presude temelji samo na pretpostavci na temelju koje su dotične putničke agencije pročitale ili trebale pročitati poruku o kojoj je riječ u glavnom postupku te su trebale shvatiti koji su sve rizici sadržani u odluci koja se odnosi na ograničenje stopa popusta na putovanja u ponudi. U tom pogledu spominje da se pretpostavka nevinosti primjenjuje u okviru represije povreda do kojih dolazi u pravu tržišnog natjecanja te se nalazi u nedoumici u vezi s mogućnošću osuđivanja putničkih agencija o kojima je riječ u glavnom postupku samo na temelju prve od tih pretpostavki, tim više što su neke od njih zanijekale da su znale za poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku, dok su druge svoje prvo putovanje prodale tek nakon što su učinjene tehničke izmjene ili ga nisu uopće prodale posredstvom sustava rezervacija E-TURAS.
- 23 Istodobno sud koji je uputio zahtjev priznaje da su putničke agencije koje su koristile sustav rezervacija E-TURAS znale ili morale znati da njihovi konkurenti također koriste taj sustav, zbog čega je moguće smatrati da spomenute agencije trebaju dokazati pažnju i time da nisu mogle ne pročitati poruke koje su primile. U tom pogledu sud koji je uputio zahtjev tvrdi da je dio agencija koje je Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja sankcioniralo priznao da su znale za sadržaj poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku.
- 24 Sud koji je uputio zahtjev stoga želi utvrditi može li u okolnostima predmeta koji se pred njim vodi samo slanje poruke koja se odnosi na ograničenje stope popusta biti dovoljan dokaz kojim se utvrđuje ili kojim se može pretpostaviti da su gospodarski subjekti koji sudjeluju u sustavu rezervacija E-TURAS znali ili morali znati za takvo ograničenje, iako nekolicina njih tvrdi da nisu znali za njega, iako neki nisu izmijenili stvarno primjenjivu stopu popusta i iako neki pak tijekom predmetnog razdoblja nisu prodali nijedno putovanje posredstvom tog sustava.
- 25 U tim je okolnostima Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (Vrhovni upravni sud Litve) odlučio prekinuti postupak i uputiti Sudu sljedeća prethodna pitanja:
- „1. Treba li članak 101. stavak 1. Ugovora o funkcioniranju Europske unije tumačiti na način da se, u situaciji u kojoj gospodarski subjekti sudjeluju u skupnom računalnom informacijskom sustavu poput onog opisanog u ovom predmetu i kada je Vijeće za zaštitu tržišnog natjecanja utvrdilo da je u sustav unesena obavijest o ograničenju popusta te da je provedeno tehničko ograničenje unosa stope popusta informatičkim putem, može pretpostaviti da su ti gospodarski subjekti znali odnosno morali znati za poslanu poruku i da su, zbog toga što se nisu protivili primjeni ograničenja popusta, prešutno pristali na njega te ih se zbog toga može smatrati odgovornima za usklađeno djelovanje na temelju članka 101. stavka 1. UFEU-a?

2. U slučaju negativnog odgovora na prvo pitanje, koje čimbenike treba uzeti u obzir pri utvrđivanju jesu li gospodarski subjekti koji su sudjelovali u skupnom računalnom informacijskom sustavu, u okolnostima poput onih u glavnom postupku, usklađeno djelovali u smislu članka 101. stavka 1. UFEU-a?“

O prethodnim pitanjima

- 26 Svojim pitanjima koja valja ispitati zajedno sud koji je uputio zahtjev u biti želi znati treba li članak 101. stavak 1. UFEU-a tumačiti na način da se, kada administrator informacijskog sustava, čija je svrha omogućiti putničkim agencijama prodaju putovanja na njihovoj internetskoj stranici u skladu s ujednačenim načinom rezerviranja, pošalje tim gospodarskim subjektima putem osobne elektroničke pošte poruku kojom ih se obavještava da će ubuduće popusti primjenjivi na proizvode koji se prodaju posredstvom tog sustava biti ograničeni i da će nakon slanja te poruke predmetni sustav biti tehnički izmijenjen kako bi se provela ta mjera, može pretpostaviti da su spomenuti subjekti znali ili morali znati za spomenutu poruku i da su, ako se tomu nisu protivili, sudjelovali u usklađenom djelovanju u smislu spomenute odredbe.
- 27 Najprije valja podsjetiti na sudsku praksu Suda prema kojoj svaki gospodarski subjekt mora samostalno odrediti politiku koju namjerava slijediti na zajedničkom tržištu. Takav zahtjev samostalnosti se stoga snažno protivi svakom izravnom ili neizravnom kontaktu između takvih subjekata koji bi mogao utjecati na tržišno ponašanje sadašnjih ili potencijalnih konkurenata ili otkriti jednom takvom konkurentu ponašanje o kojem se odlučilo ili koje se namjerava provoditi na tržištu, kada je cilj ili posljedica tih kontakata stvaranje uvjeta tržišnog natjecanja koji ne odgovaraju normalnim uvjetima na predmetnom tržištu (vidjeti u tom smislu presudu T-Mobile Netherlands i dr., C-8/08, EU:C:2009:343, t. 32. i 33. i navedenu sudsku praksu).
- 28 Sud je također već presudio da se pasivni načini sudjelovanja u povredi, kao što je prisutnost nekog poduzetnika na sastancima tijekom kojih su sklopljeni sporazumi protutržišne naravi a da im se nije očito usprotivio, mogu tumačiti kao sudjelovanje koje podrazumijeva odgovornost u okviru članka 101. UFEU-a s obzirom na to da prešutno odobravanje nezakonitog prijedloga, bez javnog distanciranja od njegova sadržaja ili bez njegova prijavljivanja upravnim tijelima, ima za posljedicu poticanje nastavljanja povrede i ugrožava njezino otkrivanje (vidjeti u tom smislu presudu AC-Treuhand/Komisija, C-194/14 P, EU:C:2015:717, t. 31. i navedenu sudsku praksu).
- 29 Na prvom mjestu, s obzirom na to da si sud koji je uputio zahtjev postavlja pitanje može li slanje poruke, kao što je ono o kojemu je riječ u glavnom postupku, biti dovoljan dokaz za utvrđivanje toga da su subjekti koji su sudjelovali u sustavu znali ili morali znati za njezin sadržaj, valja podsjetiti da je, u skladu s člankom 2. Uredbe br. 1/2003, u svim nacionalnim postupcima primjene članka 101. UFEU-a teret dokazivanja povrede članka 101. stavka 1. UFEU-a na stranci ili tijelu koje ju navodi.
- 30 Iako članak 2. Uredbe br. 1/2003 izričito uređuje na kome je teret dokazivanja, ta uredba ne sadrži odredbe koje se odnose na detaljnije procesne aspekte. Tako ona među ostalim ne sadržava odredbu o načelima koja uređuju ocjenu dokaza i razinu dokaza koja se zahtijeva u okviru nacionalnog postupka primjene članka 101. UFEU-a.
- 31 Taj zaključak podupire i uvodna izjava 5. Uredbe br. 1/2003 koja izričito predviđa da ta uredba ne šteti nacionalnim pravilima o zahtijevanoj razini dokaza.
- 32 Međutim, u skladu s ustaljenom sudskom praksom, kada u određenom području u pravu Unije ne postoje pravila, nacionalni pravni sustav svake države članice treba uspostaviti takva pravila u skladu s načelom procesne autonomije, ali pod uvjetom da ona nisu nepovoljnija od onih koja uređuju slične situacije u unutarnjem pravu (načelo ekvivalentnosti) i da ne čine u praksi nemogućim ili vrlo teškim

korištenje prava dodijeljenih pravom Unije (načelo djelotvornosti) (vidjeti u tom smislu presude VEBIC, C-439/08, EU:C:2010:739, t. 63. kao i Nike European Operations Netherlands, C-310/14, EU:C:2015:690, t. 28. i navedenu sudsku praksu).

- 33 Doduše, Sud je presudio da pretpostavka uzročnosti između neke koncentracije i ponašanja poduzetnika koji sudjeluju na tom tržištu, prema kojoj spomenuti poduzetnici, kada su aktivni na tom tržištu, vode računa o informacijama koje su razmijenili sa svojim konkurentima kako bi predvidjeli svoje ponašanje na tom tržištu, proizlazi iz članka 101. stavka 1. UFEU-a i stoga je nerazdvojiv dio prava Unije koje nacionalni sudac mora primijeniti (vidjeti u tom smislu presudu T-Mobile Netherlands i dr., C-8/08, EU:C:2009:343, t. 51. do 53.).
- 34 Međutim, za razliku od te pretpostavke, odgovor na pitanje može li samo slanje poruke, kao što je ona o kojoj je riječ u glavnom postupku, u pogledu svih okolnosti za koje zna sud koji je uputio zahtjev biti dovoljan dokaz za utvrđivanje toga da su njezini adresati znali ili morali znati za njezin sadržaj, ne proizlazi iz pojma „usklađeno djelovanje“ i nije za njega intrinzično vezan. Naime, takvo pitanje treba smatrati pitanjem koje se odnosi na ocjenu dokaza i zahtijevanu razinu dokaza zbog čega, na temelju načela procesne autonomije i uz uvjet načela ekvivalentnosti i djelotvornosti, potpada pod nacionalno pravo.
- 35 Načelo djelotvornosti međutim zahtijeva da nacionalna pravila koja uređuju ocjenu dokaza i zahtijevanu razinu dokaza u praksi ne čine nemogućom ili vrlo teškom provedbu pravila tržišnog natjecanja predviđenih pravom Unije te osobito da ne štete djelotvornoj primjeni članaka 101. i 102. UFEU-a (vidjeti u tom smislu presudu Pfleiderer, C-360/09, EU:C:2011:389, t. 24.).
- 36 U tom pogledu valja podsjetiti da se prema ustaljenoj sudskoj praksi Suda o postojanju usklađenog djelovanja ili dogovora, u većini slučajeva, može zaključiti iz određenog broja podudarnosti i indicija koje, promatrane kao cjelina, mogu tvoriti dokaz povrede pravila tržišnog natjecanja, u nedostatku drugog dosljednog objašnjenja (vidjeti u tom smislu presudu Total Marketing Services/Komisija, C-634/13 P, EU:C:2015:614, t. 26. i navedenu sudsku praksu).
- 37 Posljedično, načelo djelotvornosti zahtijeva da dokaz o povredi tržišnog natjecanja prava Unije mogu činiti ne samo izravni dokazi već i indicije, pod uvjetom da su objektivne i podudarne.
- 38 Budući da sud koji je uputio zahtjev ima sumnje u vezi s mogućnošću utvrđivanja toga da su putničke agencije znale ili morale znati za poruku o kojoj je riječ u glavnom postupku, u pogledu pretpostavke nedužnosti valja podsjetiti da je ona opće načelo prava Unije, odsada navedeno i u članku 48. stavku 1. Povelje Europske unije o temeljnim pravima (vidjeti u tom smislu presudu koje su države članice prilikom provedbe prava Unije u području tržišnog natjecanja dužne poštovati (vidjeti u tom smislu presude E.ON Energie/Komisija, C-89/11 P, EU:C:2012:738, t. 72.), VEBIC, C-439/08, EU:C:2010:739, t. 63. i N., C-604/12, EU:C:2014:302, t. 41.).
- 39 Pretpostavka nedužnosti protivi se tomu da sud koji je uputio zahtjev na temelju samog slanja poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku zaključi da su predmetne putničke agencije morale znati za njezin sadržaj.
- 40 Međutim, pretpostavka nedužnosti ne protivi se tomu da sud koji je uputio zahtjev smatra da se na temelju slanja poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku može, s obzirom na druge objektivne i podudarne indicije, pretpostaviti da su putničke agencije o kojima je riječ u glavnom postupku znale za njezin sadržaj od trenutka kada je poslana, pod uvjetom da one zadrže mogućnost da je obore.

- 41 Što se tiče tog obaranja, sud koji je uputio zahtjev ne može u pogledu mjera imati pretjerane ili nerealne zahtjeve. Putničke agencije o kojima je riječ u glavnom postupku moraju imati mogućnost oboriti pretpostavku da su znale za sadržaj poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku od datuma kada je poslana, primjerice tako da dokažu da je nisu primile ili da nisu gledale rubriku o kojoj je riječ ili da su je gledale tek nakon što je prošlo određeno vrijeme nakon što je poslana.
- 42 Na drugom mjestu, što se tiče sudjelovanja dotičnih agencija u usklađenom djelovanju u smislu članka 101. stavka 1. UFEU-a, valja s jedne strane podsjetiti da prilikom primjene te odredbe pojam „usklađeno djelovanje“ podrazumijeva, uz dogovaranje između predmetnih poduzetnika, tržišno ponašanje koje slijedi nakon tog dogovora i stvarnu uzročno-posljedičnu vezu između tih dvaju elemenata (presuda Dole Food i Dole Fresh Fruit Europe/Komisija, C-286/13 P, EU:C:2015:184, t. 126. kao i navedena sudska praksa).
- 43 S druge strane valja utvrditi da predmet u glavnom postupku, kako je prikazan nakon utvrđenja suda koji je uputio zahtjev, obilježava činjenica da je administrator predmetnog informacijskog sustava putničkim agencijama koje sudjeluju u tom sustavu poslao poruku čiji je cilj zajednička protutržišna radnja, a koju se moglo pronaći samo u rubrici „informativna poruka“ u dotičnom informacijskom sustavu i na koju te agencije nisu izričito odgovorile. Nakon što je ta poruka poslana, uvedeno je tehničko ograničenje koje je popuste koji su se mogli primijeniti na rezervacije u sustavu ograničilo na 3%. Iako to ograničenje nije sprečavalo dotične putničke agencije da svojim klijentima odobre popuste veće od 3%, to je ipak podrazumijevalo ispunjavanje dodatnih tehničkih zahtjeva.
- 44 Takve okolnosti mogu biti temelj dogovora među putničkim agencijama koje su znale za poruku o kojoj je riječ u glavnom postupku jer se za njih može smatrati da su prešutno pristale na zajedničko protutržišno djelovanje, s obzirom na to da su također ispunjena dva druga konstitutivna elementa usklađenog djelovanja navedena u točki 42. ove presude. S obzirom na ocjenu dokaza koju je izvršio sud koji je uputio zahtjev, može se smatrati da je putnička agencija sudjelovala u tom dogovoru od trenutka kada je saznala za taj sadržaj.
- 45 Suprotno tomu, ako se ne može utvrditi da je neka putnička agencija znala za spomenutu poruku, njezino sudjelovanje u dogovoru ne može se temeljiti na samoj činjenici da je u sustavu o kojemu je riječ u glavnom postupku uvedeno tehničko ograničenje a da se pritom ne utvrdi na temelju drugih objektivnih i podudarnih indicija da je prešutno pristala na protutržišnu radnju.
- 46 Na trećem mjestu valja zaključiti da putnička agencija može oboriti pretpostavku svojeg sudjelovanja u usklađenom djelovanju na način da dokaže da se javno distancirala od tog djelovanja ili da ga je prijavila upravnim tijelima. Osim toga, prema ustaljenoj sudskoj praksi Suda, u slučaju kao što je onaj o kojemu je riječ u glavnom postupku, u kojem nije riječ o tajnom sastanku, javno distanciranje od tog djelovanja ili njegovo prijavljivanje upravnim tijelima nisu jedina sredstva obaranja pretpostavke o sudjelovanju nekog poduzetnika u povredi, već se u tom pogledu mogu podnijeti i drugi dokazi (vidjeti u tom smislu presudu AC-Treuhand/Komisija, C-194/14 P, EU:C:2015:717, t. 30. i 31.)
- 47 Što se tiče ispitivanja koje se odnosi na to jesu li se dotične putničke agencije javno distancirale od dogovora o kojemu je riječ u glavnom postupku, valja zaključiti da se u posebnim okolnostima kao što su one o kojima je riječ u glavnom postupku ne može zahtijevati da putnička agencija koja se želi distancirati to izjavi svim konkurentima koji su bili adresati poruke o kojoj je riječ u glavnom postupku zato što takva agencija nije ustvari bila u mogućnosti znati tko su ti adresati.
- 48 U takvoj situaciji, sud koji je uputio zahtjev može prihvatiti da je jasan i izričit prigovor upućen administratoru programa E-TURAS takav da može oboriti spomenutu pretpostavku.
- 49 Što se tiče mogućnosti obaranja pretpostavke o sudjelovanju u dogovoru pomoću dokaza koji ne uključuju javno distanciranje od tog djelovanja ili njegovo prijavljivanje upravnim tijelima, valja zaključiti da se, u okolnostima kao što su one u glavnom postupku, pretpostavku o uzročnoj

povezanosti između dogovora i tržišnog ponašanja poduzetnika koji na njemu sudjeluju, spomenutu u točki 33. ove presude, može oboriti pomoću dokaza o sustavnoj primjeni popusta koji prelazi predmetnu gornju granicu.

50 Uzimajući u obzir sva prethodna razmatranja, na postavljena pitanja valja odgovoriti:

- Članak 101. stavak 1. UFEU-a treba tumačiti na način da se, kada administrator informacijskog sustava, čija je svrha omogućiti putničkim agencijama prodaju putovanja na njihovoj internetskoj stranici u skladu s ujednačenim načinom rezerviranja, pošalje tim gospodarskim subjektima putem osobne elektroničke pošte poruku kojom ih se obavještava da će ubuduće popusti primjenjivi na proizvode koji se prodaju posredstvom tog sustava biti ograničeni i da će nakon slanja te poruke predmetni sustav biti tehnički izmijenjen kako bi se provela ta mjera, može pretpostaviti da su spomenuti gospodarski subjekti, od trenutka kada su saznali za poruku koju je poslao administrator sustava, sudjelovali u usklađenom djelovanju u smislu spomenute odredbe ako se nisu javno distancirali od tog djelovanja, ako ga nisu prijavili upravnim tijelima ili nisu podnijeli druge dokaze radi obaranja te pretpostavke, kao što je dokaz o sustavnoj primjeni popusta koji prelazi predmetnu gornju granicu.
- Na sudu je koji je uputio zahtjev da na osnovi nacionalnih pravila koja uređuju ocjenu dokaza i zahtijevanu razinu dokaza ispituju može li, s obzirom na sve okolnosti koje su mu poznate, slanje poruke, kao što je ona o kojoj je riječ u glavnom postupku, biti dovoljan dokaz za utvrđenje toga da su njezini adresati znali za njezin sadržaj. Pretpostavka nedužnosti protivi se tomu da sud koji je uputio zahtjev smatra da samo slanje te poruke može biti dovoljan dokaz da se utvrdi da su njezini adresati morali znati za njezin sadržaj.

Troškovi

51 Budući da ovaj postupak ima značaj prethodnog pitanja za stranke glavnog postupka pred sudom koji je uputio zahtjev, na tom je sudu da odluči o troškovima postupka. Troškovi podnošenja očitovanja Sudu, koji nisu troškovi spomenutih stranaka, ne nadoknađuju se.

Slijedom navedenoga, Sud (peto vijeće) odlučuje:

Članak 101. stavak 1. UFEU-a treba tumačiti na način da se, kada administrator informacijskog sustava, čija je svrha omogućiti putničkim agencijama prodaju putovanja na njihovoj internetskoj stranici u skladu s ujednačenim načinom rezerviranja, pošalje tim gospodarskim subjektima putem osobne elektroničke pošte poruku kojom ih se obavještava da će ubuduće popusti primjenjivi na proizvode koji se prodaju posredstvom tog sustava biti ograničeni i da će nakon slanja te poruke predmetni sustav biti tehnički izmijenjen kako bi se provela ta mjera, može pretpostaviti da su spomenuti gospodarski subjekti, od trenutka kada su saznali za poruku koju je poslao administrator sustava, sudjelovali u usklađenom djelovanju u smislu spomenute odredbe ako se nisu javno distancirali od tog djelovanja, ako ga nisu prijavili upravnim tijelima ili nisu podnijeli druge dokaze radi obaranja te pretpostavke, kao što je dokaz o sustavnoj primjeni popusta koji prelazi predmetnu gornju granicu.

Na sudu je koji je uputio zahtjev da na osnovi nacionalnih pravila koja uređuju ocjenu dokaza i zahtijevanu razinu dokaza ispituju može li, s obzirom na sve okolnosti koje su mu poznate, slanje poruke, kao što je ona o kojoj je riječ u glavnom postupku, biti dovoljan dokaz za utvrđenje toga da su njezini adresati znali za njezin sadržaj. Pretpostavka nedužnosti protivi se tomu da sud koji je uputio zahtjev smatra da samo slanje te poruke može biti dovoljan dokaz da se utvrdi da su njezini adresati morali znati za njezin sadržaj.

Potpisi